

Thema 1: De taal bewaken

1) Het belang van de taal

- a) De mens als **'homo symbolicum'**: door de taal zijn wij wie wij zijn. De taal is het instrument voor communicatieve en coöperatieve intelligentie.

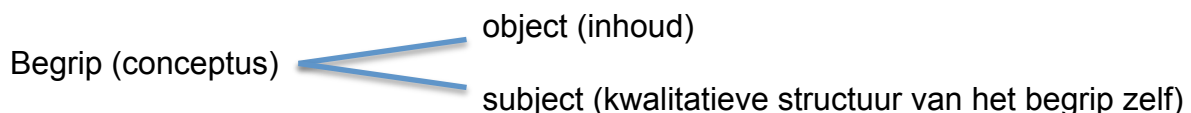
In de mathematische logica wordt "a" door een functie ingevuld, d.w.z. dat "a" een begrip is zonder inhoud; hij wordt enkel door de functionele relatie bepaald.

De traditionele logica zet hier een stap terug, en refereert op de begrippen, die de wiskundige logica feitelijk niet meer kent, omdat zij zelf met het "oordeel", namelijk de functionele bepaling begint. **Het begrip als zodanig blijft in de nieuwe logica "leeg"**.

Toch kan men zonder meer zeggen dat **het "begrip" het kleinste element is van ons denken**. Ook zonder het affirmatieve of negatieve oordeel stelt het begrip vast dat iets "is". Daarbij moet wel duidelijk gezegd worden, dat het begrip niet iets is, dat reeds "klaarligt" en door het verstand eenvoudig gevonden wordt, maar veelmeer **door het verstand zelf tot stand wordt het gebracht**; het is een conceptie van het verstand; daarom ook wordt een begrip eveneens **"conceptus"** (van: "concipere" – "vervaardigen, maken") genoemd. De productie van het verstand is daarbij niet als een "facere", maar als een "agere" te bepalen, dus als een "actio immanens" (een innerlijke werking) van het verstand. Het begrip wordt dus niet gevormd omwille van het begrip zelf, maar omwille van datgene wat het begrip aanduidt, waarnaar hij verwijst. Niet het begrip zelf dus wordt gekend, maar datgene waarnaar het verwijst wordt gekend. In die zin is het begrip een "eidos" ("beeld"), of een **"signum"** ("teken"), **waardoor ("quo")** iets gekend wordt.

Het begrip is een mentaal, algemeen beeld van een ding (voorwerp): "Illud a mente et in mente expressum, **quo** intelligimus rem."

Daarbij is steeds te bedenken dat het begrip een immanent product van het verstand is, zonder een transeunt doel. Categorieaal zou men het begrip (als "conceptus subiectivus") als een qualitas (een kwaliteit) kunnen kenmerken, die op de relatie tot het voorwerp volgt. Qua structuur is het begrip (als "conceptus obiectivus") eerder een teken, dat wij als zodanig niet kennen, maar **doordat** wij "iets" (een voorwerp, een ding, een "res") kennen.

In de traditie heeft men nog andere namen voor het begrip (conceptus) gebruikt:

- (1) **intentio**: (het begrip *intendeert* een ding)
- (2) **verbum mentis**: ("woord van de geest" – vaak gebruikt voor trinitaire overwegingen)

(3) **terminus:** begrip als eindproduct van het verstand

Het begrip is dus steeds een product van het verstand, verwijst (is teken van) op een objectum (ding), en is steeds algemeen.

De geabstraheerde begrippen (b.v. “mens”) intenderen de dingen op een directe manier. Daarom spreekt men van “intentiones primae”. Maar men kan ook over deze begrippen zelf nog eens nadenken of reflecteren, en dan krijgen we begrippen die betrekking hebben op begrippen (“intentiones secundae”). Het begrip “familie” is een intentio prima, maar daarentegen is “collectiefbegrip” als een begrip over het begrip “familie” een intentio secunda.

b) Het leren van de taal als voorbeeld van het menselijke abstractievermogen

De menselijke taal is dé vooruitgang bij uitstek van de mens. Door de taal is de mens in staat het objectniveau te overschrijden (abstraheren) en nagenoeg oneindig vele combinaties tot stand te brengen. Zij zijn feitelijk de expressie van onze zintuigelijke waarnemingen en van ons denken over de dingen. Door de taal maken wij ons los van de horizontale dingwereld, waar ‘dingen’ eenvoudigweg naast elkaar bestaan, af en toe nog wel met fysieke invloed op elkaar. Uiteraard kent ook de dierenwereld – dat ontdekken wij steeds meer - veelvuldige vormen van communicatie, maar deze communicatie blijft gebonden aan de materiële wereld (voedsel, voortplanting, zelfbescherming). Die communicatievormen zijn bovendien aangeboren, terwijl elke individuele mens zijn communicatie – de taal – moet leren. (vgl. het verhaal van de koning die de oorspronkelijke taal wilde ontdekken).

Een voorbeeld van dit proces vinden wij bij **Aurelius Augustinus** (354 – 430 n. Chr.) die reeds aan het einde van de 4^e eeuw het leren van een taal beschrijft (Augustinus, Belijdenissen, I, 13):

“Ik was geen onmondig kind meer, ik was al een jongen die kon praten. Dat kan ik me goed herinneren en later heb ik ook gemerkt hoe ik heb leren praten. Dat hebben de volwassenen mij niet geleerd met een soort woordenlijst zoals dat een poos later wel ging met de letters. Nee, ik heb het mezelf geleerd met het verstand dat u mij gegeven hebt, mijn God. Met allerlei kreten, geluiden en gebaren probeerde ik duidelijk te maken wat mijn hart voelde, om mijn zin te krijgen. Het lukte me niet alles wat ik wilde kenbaar te maken, en ook niet aan wie ik wilde. Ik begon mijn geheugen te gebruiken. Als volwassenen iets noemde en naar iets wezen, keek ik en onthield ik het woord dat ze dan gebruikten. Dat was kennelijk de betekenis van zo’n gebaar. Eigenlijk is dat de natuurlijke woordenschat van alle volkeren: de uitdrukking van je gezicht, je manier van kijken, allerlei gebaren en je stem. Daarmee gaf je aan wat er in je leeft, of je iets graag wilt hebben en bewaren, of dat je het juist niet wilt en van je afzet. Woorden krijgen hun eigen plaats in allerlei zinnen. Als ik ze vaak hoorde, begon ik beter te begrijpen wat ze betekenden. En met mijn mond oefende ik die woorden tot ik er mijn verlangens mee kon weergeven.

Zo leerde ik communiceren met de mensen om me heen door de tekens die we hebben om elkaar te zeggen wat we willen.”

c) De relatie ding – begrip – woord

Wanneer wij een woord gebruiken – b.v. “papegaai” – dan gebeurt feitelijk meer dan alleen de expressie van een woord. Wij “denken” een papegaai, die wij met het woord “aanduiden”; en dit woord is op zijn beurt weer een verwijzing naar een voorwerp (ding), dat of werkelijk of niet-werkelijk kan zijn. Wij staan dus voor de **triade** van

ding – denken – taal

of: ding ← begrip ← woord

Tussen deze drie instanties bestaan een aantal **tekenrelaties**: enerzijds is **het begrip conventioneel aan het woord gebonden, anderzijds echter logisch strikt aan het ding**. Zo is het woord “mens” in de verschillende talen als “Mensch”, “man”, “uomo”, “l’homme” etc. bekend en heeft in zoverre een relatie tot het begrip die op afspraak (in dit geval ontwikkeling van natuurlijke taal) gebaseerd is, maar het begrip “mens” heeft een eenduidige relatie met een bepaald “ding” in de werkelijkheid (vgl. het gezegde: “We spreken anders, maar bedoelen (denken) hetzelfde.”).

In de **nieuwe taal filosofie** is men vandaag de dag geneigd een prioriteit te geven aan de relatie tussen woord en begrip en deze als onlosmakelijk te beschouwen, die ook niet “vertaald” kan worden; hier ontstaat dan een prioriteit van de semantiek boven de logische analyse:

[ding] ← [woord – begrip]
(semantiek)

Consequentie: in elke taal heeft een begrip een grote hoeveelheid “onvertaalbare” connotaties en implicaties die de aandacht verschuiven van de relatie met het “ding” naar de relatie tussen woord en begrip. Hun verhouding wordt dan het primaire aandachtsveld van het onderzoek. Op dit terrein liggen dan ook aspecten van cultuurfilosofisch onderzoek.

Excursie over “woorden”

- (1) Het woord is een **conventioneel teken**, dat fonologisch (in het “nu”), grafisch (de tijd doorlopend) of ook via gestiek (met betrekking tot het lichaam) gepresenteerd kan worden. Daarbij is erop te letten dat binnen de fonologie tussen de spreker, het gesprokene en de hoorder altijd een gelijktijdigheid moet bestaan (probleem: technisch opslaan via elektronische media; dan valt de “gelijktijdigheid” weg, en kennelijk ook het “nu” dat allen met elkaar verbindt; hier liggen bepaalde metafysische implicaties, omdat het “zijn” altijd steeds in het “nu” is gegeven).
- (2) Voor het “nomen” geldt:
 - a) het wordt steeds “sine tempore” (zonder tijdaanduiding) gebruikt;

- b) de delen (lettergrepen) van een woord krijgen alleen in het woord zelf een betekenis;
- c) “nomina” zijn finiet;
- d) binnen de logica worden de woorden alleen in het nominatief gebruikt (in de gesproken taal ook “denominatief”, b.v. in de genitivus of dativus);

(3) Voor het “verbum” geldt:

- a) het impliceert steeds een tijdsaanduiding (cf. Heidegger: zijn is altijd aanwezigheid en impliceert daarom een tijdmoment, terwijl de traditie vaak ervan uitging dat “zijn” tijdindifferent zou zijn);
- b) de delen van een “verbum” hebben geen eigen betekenis;
- c) “verba” zijn door personen / tijdsbepalingen altijd finiet;
- d) “verba” worden in de logica alleen in de infinitivus gebruikt (uitzondering: spechact-theorie, b.v.: “Geef mij het boek terug.”).

2) Het verschillend taalgebruik

a) Spreekhandelingen – ‘speech acts’

Predicaties (uitspraken) zijn – zoals we zagen – beweringen/constateringen. Zij zijn dus beschrijvingen (descripties) die waar of vals kunnen zijn. Er zijn echter ook andere soorten van spreekhandelingen (“speechacts”). Want zinnen kunnen niet alleen **descriptief**, maar ook **expressief** en **evocatief** worden gebruikt.

Wanneer b.v. een vader tot zijn dochter zegt: “Jij hebt vandaag nog geen piano geoefend”, dan **constateert (beschrijft)** hij dat zij inderdaad nog geen piano geoefend heeft. Maar hij geeft tevens met deze zin **expressief** zijn misgenoegen te kennen, en bovendien appelleert hij aan zijn dochter op een **evocatieve manier**, om toch nog vandaag piano te oefenen.

Zo zijn vele van onze uitspraken niet alleen een beschrijving van de wereld, maar zij laten ook aan anderen weten wat onze verwachtingen zijn (om te doen), hoe wij ons zelf op het ogenblik voelen, of wat wij aan handelingen met onze woorden aankondigen of beloven te doen.

De aandacht voor deze zogenaamde ‘spreekhandelingen’ (‘speech-acts’) werd pas in de 20^e eeuw verder uitgewerkt, vooral door de **Engelse filosoof John Austin**. In zijn beroemd werkje ‘How to do things with words’ geeft hij een aantal voorbeelden om te laten zien hoe wij met woorden een ‘verandering’ in onze wereld tot stand brengen.

Zinnen kunnen dus een:

- (1) **descriptief gebruik** hebben, d.w.z. zij dienen tot informatiebemiddeling en het vaststellen van feiten;
- (2) **expressief gebruik** hebben, doordat zij emoties van de spreker te kennen geven;

- (3) **evocatief gebruik** hebben, doordat zij aan de geadresseerde van de uitspraak een appél of oproep doen.

Vaker loopt dit gebruik van zinnen door elkaar, maar andere zinnen hebben ook een duidelijk primair gebruik. Zo is b.v. de zin

- "Brazilië is een mooi land."	primair expressief;
- "Morgen ochtend gaat de zon om 6 uur op."	primair descriptief;
- "Neem a.u.b. het boek voor mij me."	primair evocatief;
- "Goethe heeft Mozart gekend."	primair descriptief;
- "In Europa is folter verboden."	primair descriptief, maar ook evocatief;
- "Heb jij goed geslapen?"	noch descriptief noch expressief noch evocatief.

Dit verschillend gebruik van de zinnen is in de dagelijkse communicatie van groot belang en daarom moeten we er goed op letten. Ook in de **theologie, de exegese en de moraal** speelt dit een grote rol. Zo zijn b.v. vele van Paulus' brieven in hun eerste deel zeer descriptief van aard (dogmatische uitleg), maar in hun tweede deel sterk evocatief (aansporend of vermand van karakter).

Paus Benedictus XVI heeft in zijn encycliek 'Spe Salvi' van 2007 dit taal-filosofisch onderscheid opgenomen om te eigen aard van het literaire genre van de Heilige Schrift te onderstrepen. Hij schrijft:

"Zo kunnen we nu zeggen: het christendom was niet enkel een 'blijde boodschap', een mededeling met een tot dan toe ongekende inhoud. We zouden nu zeggen: de christelijke boodschap was niet alleen 'informatief' maar ook 'performatief', dat wil zeggen: het evangelie is niet alleen een mededeling wat betreft dingen die geweten kunnen worden; het is een mededeling die dingen bewerkt en het leven verandert." (Benedictus XVI, Spe Salvi, nr. 2).

Precies zo beleven wij taal elke dag: als een middel dat ons de wereld ontsluit door informatie te verkrijgen, te beginnen bij alledaagse gebeurtenissen (vertrektijd van de trein; aantal deelnemers aan de koffietafel) tot en met de meest recente gebeurtenissen (nieuws; nu.nl) en de nieuwste ontwikkelingen en ontdekkingen in tal van wetenschappen. En als een middel tot communicatie die onze leef- en werkwereld bepaalt en structuur geeft, onze gedachten doet uitwisselen (debat; talk-show), onze gevoelens opwekt, ernst en humor doet ontstaan en doet onderscheiden.

Wanneer wij de twee functies van taal onderscheiden:

- informatie
- performatie

dan ligt het voor de hand een nadere analyse te beginnen om te onderzoeken in hoeverre de taal de mens in zijn leven en samenleven beïnvloedt. Want – voor de volledigheid – bestaat er ook de contradictorische houding van het zwijgen ten opzichte van het spreken (bewust zwijgen: kluizenaar; recht om de zwijgen: rechtspraak; spreekwoord: 'spreken is zilver – zwijgen is gold': de bewuste keuze van het zwijgen als het passend ant-woord'; de grote stilte van het universum).

Onze wereld is echter gekenmerkt door het woord, door de taal:

(1) Informatie

- geeft het 'wat' van de uitspraken aan;
- neutraal; zakelijk
- onderhevig aan de tegenstelling van 'minder – meer' (kwantiteit);
- als biologische en/of mentale activiteiten beantwoorden eraan: kennen, herkennen, coderen, decoderen;

(2) Performatie

- geeft het 'hoe' van de uitspraken weer;
- heeft de intentie een reactie in vorm van woord en/of handeling op te roepen;
- op de emoties van een ander gericht (instemming; vreugde; angst; woede; etc.);

3) Retorica – van democratisch instrument naar persoonlijk machtsmiddel

In vele gevallen van de dagelijkse communicatie gaan informatie en performatie hand in hand. Ze zijn onze gewone dagelijkse begeleiders van het onderlinge samenzijn in leef- en werkwereld, zozeer zelf, dat wij ze maar met moeite zouden kunnen onderscheiden, maar niet van elkaar kunnen scheiden. Uiteraard moeten we best wel vaak correcties aanbrengen in onze informatie, omdat die bij voorbeeld verkeerd of gebrekkig of onvolledig was, en ook zien we ons genoodzaakt de performatie bij te stellen doordat door bepaalde uitspraken reacties worden uitgelokt die **'zo niet bedoeld'** waren, maar wij hebben onze communicatie over het algemeen best goed 'in de greep'. Wij begrijpen elkaar, vullen eventueel aan, verbeteren, gaan met woorden spelen zodat er humoristische taalspelen ontstaan; wij maken ook gebruik van ironie, herhalingen, overdrijvingen, de klemtoon anders zetten, maken (bewust of onbewust) gebruik van een heel arsenaal van stijlfiguren die de onderlinge communicatie zo levendig en spannend maken en zodoende feitelijk ons samenleven kleur geven. In talloze taalspelen en gevarieerde gemeenschappen zijn wij zo de natuurlijke 'hoeders van de taal'. **De taal is voor ons de bedding waarin het leven voortvloeit.**

Zo ver zo goed, zou je kunnen zeggen.

Maar wat gebeurt als de taal wat minder vanzelfsprekend en natuurlijk naïef wordt gehandhaafd en gebruikt, maar zeer doelbewust wordt ingezet om bepaalde doelstellingen te bereiken? Is het niet zo dat er naast de 'smal talk' ook altijd al de 'pep-talk' bestaat? Is het niet zo dat mensen vanouds in monologen, dus in 'alleenspraken', anderen van hun meningen en visies probeerden te overreden of te overtuigen? Is het niet zo dat de dialogen er altijd al voor dienden om door argumenten 'pro et contra' standpunten helderder te formuleren en anderen er ook voor te winnen? Juist, dat is zo! Althans sinds er in onze cultuur de monoloog en de dialoog geaccepteerd zijn als instrumenten om het leven en het samenleven van ons mensen te verrijken en te verbeteren. Dat is niet altijd zo geweest. In strikt

monarchische en strikt hiërarchische samenlevingen geldt enkel en alleen het woord van de heerser of machthebber om informatie te verstrekken en vooral handelingsaanwijzingen te geven, te beginnen bij de koning van het volk tot en met de 'pater familias' van het gezin. Het 'zich laten overtuigen' en de 'vrijwillige instemming' zijn houdingen die pas een plaats krijgen als er een zekere gelijkheid van het woord aanvaard wordt, ongeacht wie dit woord voert en uitspreekt. Dat gebeurt pas door de invoering van de **democratie** in Griekenland in de 5^e eeuw v. Chr. **De democratie is de voorwaarde dat het woord als instrument om anderen te overtuigen van de eigen mening wordt geaccepteerd.** Nu mag iedereen op het marktplein zijn mening en visie geven over vraagstukken van algemeen belang. Dit leidt er toe dat mensen zich bekwamen in de 'welsprekendheid', dat wil zeggen zij oefenen zich in het houden van een redevoering, ofwel als monoloog ofwel als dialoog. Deze oefeningen worden op den duur uitgebouwd tot een eigen discipline, de '**retorica**'. Dit gebeuren is van wereldhistorisch belang geweest, want vanaf die tijd gaat deze cultuur van rede en tegenrede, van argumenten 'pro et contra' niet meer verloren. Uiteraard wisselen in de loop van de geschiedenis de politieke systemen over de hele wereld steeds weer van formaat, maar de cultuur om anderen van de eigen visies door het gesproken en geschreven woord te overtuigen blijft bestaan (vgl. de dialogen van Plato, geschreven in de 4^e eeuw v. Chr. als het eerste levendig bewaard gebleven getuigenis van deze communicatiecultuur).

Vanaf de geboorte van de retorica is de onderlinge gedachtewisseling tot en met het argumentatieve strijdgesprek het alternatief geworden voor de machtsuitoefening door gezag en geweld. Die retorica wordt in de loop van de tijd verder ontwikkeld en verfijnd. Reeds **Aristoteles** (384 – 322 v. Chr.) beschrijft in het eerste leerboek van de retorica de drie dragende zuilen van de retorica: **ethos** – de geloofwaardigheid van de spreker, **logos** – de draagkracht van de argumenten, en **pathos** – het oproepen van gevoelens bij de luisteraars. Terwijl Aristoteles zelf vooral de nadruk legde op het tweede element, de logos, zou enkele eeuwen later de grote redenaar en politicus **Cicero** (106 – 43 v. Chr.) ongeremd aan de pathos de voorkeur geven. Hij schrijft: "Niets is in de retorica belangrijker dan dat de luisteraar de redenaar genegen is, en zelf zozeer ontroerd en geschokt wordt, dat hij zich meer laat leiden door de drang van het gemoed en door de passies dan door oordeel en overweging." Zodoende kent dan ook de retorica de hoogtepunten en de dieptepunten van haar eigen geschiedenis, omdat het woord niet altijd ten beste van het algemeen welzijn maar ook als wapen kan worden ingezet om mensen te manipuleren. Wij hoeven daarbij maar te denken aan de dictatorische systemen in de 20^e eeuw of ook aan de manipulatie door het woord in landen als Noord-Korea.

Desalniettemin zien wij ook in de democratische landen die de vrije dialoog hooghouden, die de vrijheid van meningsuiting en de persvrijheid volledig aanvaarden, dat er **nieuwe vormen van retorica** ontstaan die juist deze mogelijkheid van de open discours gebruiken om anderen van hun mening of meer nog van zichzelf te overtuigen, oftewel te overreden. Daarbij spelen de drie dragende zuilen van de retorica – ethos, logos, pathos – nog altijd een beslissende rol, maar deze zuilen lijken in een rotatiebeweging terecht zijn gekomen. Bovendien is het landschap van de open discours door de digitale mediacultuur zowat iedereen een deelnemer en acteur geworden. Het afwegen van inhoudelijke argumenten pro et contra is daarbij meer en meer een randbestaan gaan leiden. Dit is echter het rationaliteitsprincipe van de discours. Er zijn in onze huidige tijd een heel aantal

elementen erbij gekomen die het reflecteren over argumenten bemoeilijken en soms in de weg staan. Een bedreiging voor het rationaliteitsprincipe van de discours.

Welke nieuwe elementen zijn dat?

- voortdurende jacht naar persoonlijke aandacht;
- oproepen van 'gevoelde' waarheden ('truthiness');
- constante circulatie van 'tweets' en 'soundbites';
- provocerende aanval op de retorische tegenstander;
- ombuigen van het serieuze debat naar een persoonlijke entertainment-show;
- losmaken van concrete inhoud met gelijktijdige verspreiding van (agressieve) metaboodschappen ('zuivering'; "Yes, we can."; "I will do some very hard stuff.");
- lanceren van beloften van 'talloze mogelijkheden';